

BETON

19 Cotmeh 2019

SEBEBÊ HATINA ME BO VIR

Vekirin bi îtîrafa hercaran dest pê dike: em nizanin. Em nizanin em ê çî bikin lê qitayê heftem di hundirê me de ye, di xwîna me de ye, di mêjîyê me de ye. Hevdîtina betonê sekinîna çaremîn a bernameya Sindirimê ye û vê carê nesne bi qasî bajêr bi xwe giran e. Veguherîna bajarî, tevgerên bajêr, pratîkên hevbeşkirinê, asbestos û şopên di bedenê de, ekolojiya bajêr — her tiştê li dora betonê dizivire me dikişîne hundirê Stenbolê.

Lê pêşî vîdyoyek tê pêşkêş kirin: "Birîn ji Enqereya 1457." Di nav komika asteroîdê di navbera Marsê û Jupîterê de asteroîdek bi numreya 1457 heye û navê wê Enqere ye — astrofîzîkzanekî Almanî çavdêriyên xwe li Enqereyê pêkanîye, lewra ev nav daye. Belgefîlm ji ser monografiyek kerek hilweşîna Enqereyê vedibêje. Ji filmê 60-xulekan birîna 15-xulekan — mirina cinawirên zer, rêxistinkirina li hember hilweşînê.

Paşê akademîsyenek derdikeve sehneyê û vegotina wê ji Fransayê dest pê dike. Henri Pezzer, toksîkolog, di sala 1974an de li Zanîngeha Jussieu ya li banlieuya Parîsê dixebite. Tecrubeyên di laboratuvarê wê de bi domdarî bersivên şaş didin — ti test naşixule. Sebeba wê fiberên asbestê yên ji serbanê dirijin; li bin dîwarên xweş ên avahiya nû jehrek diherike. Pezzer keşfa xwe bi tena serê xwe nahêle: wê veguherîne kampanyayek di nav sendîkayên zanîngehê de. Di heman demê de li kargeha Amistorê jin karkerên ku ji bo artêşa Fransî şerîtên asbestî hilberînin, kargêhê dagir kirine — em kargeha xwe nadin, em karên xwe nadin. Tîma Jussieu diçe ba van jin karkeran û dibêje "erê kargêh û kar girîng in lê ev kargêh we dikuje." Du tevgerên gel hev: ji çalakiya yê dizane û ji zanyariya yê çalakiyê dike, tevgerê gel çêdibe.

Akademîsyen ji Meclisa Tendurîstîya Karkeran û Ewlehiya Karî ye. Mijar şopên ku felaketên jîngehê yên hemû di bedena karkerî de dihêlin in. Belgefîlmek heye ku zarokê Pezzerê kişandîye: "Sentinelle" — nobetdar, parastvan, lê zêdetir di wateya "berdewamiya bihistina tiştê." Hewldana berdewam a bihistina rastîyek e ku bi domdarî tê veşartin, ku me dane sêr nake. Tendurîstîya karkeran, çavdêrê yekem ê tendurîstîya jîngehê ye — şopên yekem li wê bedenê tîn xwendin.

Çîrok vedigere Tirkîyê û li mekanê bi xwe pêve dibe. Ev çalakiya Bîenalê di rastiyê de li Tersane Îstanbul dê hatibûya çêkirin — li peravê Halîç, li mekanek mîrasa pîşesazî. Lê di pêvajoya avahisaziyê de malzemeyên asbestê yên avahiyên kevn nehatibûn paqij kirin. Raporên serbixwe hatin girtin, pêvajoyê hat meşandin — di çalakiyek ku sed hezar mirov tê de de de bi awayek îstîsnayî baş pêvajoya agahdarkirinê meşîya — û çalakî veguherand Mîmar Sînan.

"Sebebê hatina me bo vir asbestos e."

Asbestos ne tenê pîşesazî, li Tirkîyê bi awayek xwezayî jî derdikeve. Cinsê erionîtê yê ji dîroka jeolojîk a Kapadokiyayê tê, asbestê xwezayî ye. İzzettin Barîş û çend lêkolîner salan li ser vê mijarê xebitîne. Lê asbestê pîşesazî çîrokek din e. Kargeha İzocam a li Dilovasiyê di sala 1967an de hatî damezrandin, di 2007an de bo Saint-Gobainê — şirketa kevin a herî mezin a asbestê ya Fransayê — hat veguhastin. Hemû çopa xwe li erdek du-dunîmî diavêje; gerokên wê dema bi molozên asbestê yên dora xwe re tê tev kirin, hawîrdoreke pir toksîk diafirîne — kargêh li vir e, çop li vir in, mirov jî li vir in. Li Bozüyükê di tesîsên seramîk ên Eczacıbaşıyê de bi hezaran karker dixebitin û rêjeyên silîkozîsê bi tirs zêde ne. Karker mecbûr in di navbera nanê xwe û jiyana xwe de hilbijêrin. Sendîkayek zer li seriyê wan, sifir nexweşîya pîşeyî tê rapor kirin — li gor qeydên fermî kes namire. Asbestos wek mîneralek di bin axê, wek pîşesaziyek di pişaftê karkerê, wek veşartinek di raporên dewletê dijî. Şirketên ku çalakiyên hunerî fînanse dikin û şirketên ku karkeran nexweş dikin yek in; ji ber ku fînansemanekê gel nayê dîtin, mecbûr e ev sponsorî tîn pejirandin.

STENBOLA BÊ KÛÇIK

Beşa duyem ji perên Stenbolê, ji birînên ku mega-projeyan vekirine tê. Komeleyek salan e li taxan dimeşe — li taxên ku veguherîna bajarî di wan de derbas dibe, ku bi zorê ji cî hatine kişandin, ku bi pirsgirêkên tendurîstiya gel re mijûl in. Kirazlitepe yek ji wan e: moloza asbestê ya ji hilweşandinê tê — tam pirsgirêka tendurîstiya gel a ku akademîsyen jê hişyar kir. Her meşîn hewldaneke nexşekirin, arşîvkirin e — bi zimanên cuda, bi amûrên cuda, carinan vîdyo, carinan nexşe, carinan weşanên nivê-akademîk. Ji ber ku Stenbol ew qas zû diguhere ku heta qeydkirina wê jî têkoşinek e.

Otoyola Marmaraya Bakurê, balafirgeha sêyem, pira sêyem — rêze projeyên ku bi betonê dest pê dikin û bi betonê diqedin, îdfâ dikin ku bi hilweşandinê dest pê dikin û bi avahisaziyê diqedin. Lê di rûpelên veşartî yê pêvajoya avahiyê de tecrîda heywanan heye. Kûçikên kolanê bi kamyonan tî berhev kirin û tî avêtin nava şantiyeya otoyolê — bi awayek sîstematîk, bi sedan, bi hezaran. Belediye nişan-kirin nake, jimar nayê hilanîn, fêwl nayê diyar kirin.

Belgefîlmsazek ku çûye qadê vedibêje: dema hûn diçin, bi sedan kûçik ber bi we ve dibezin bifikirin. Pirê wan birçî, pirê wan tîbûyî. Dema hûn xwarinê dibin, ji tîbûnê nikarin bixwin. Heta benda li paş wan jî hatî hilweşandin, ti çavkaniya avê nehatî hiştin. Qadek mezin, sî tune ye — kûçik hewl didin xwe bigihînin sîya kreneyan. Ji ber ku konstruksiyona hesin a xaçepêvazî ye sîya tev nakeve, tenê îz dikeve. Kûçik hewl didin têkevin nava wê niv-tariyê.

"Hawîrdoreke post-apokalîptîk heye. Tiştêk wek senaryoya qiyametê, di nava Stenbolê de ev e."

Molossus — bi Yûnanî tê wateya kûçikê mezin. Kûçikên kolanê yê kedi yê bajêr, xwe li paş kamyonên zer hatî tunekirin û avêtin dibînin. Lêkolînerêk salan e bi yek bi yek jimartin kûçikan arşîvek çêkiriye. Lê di demê dawî de belediye heta nişan-kirin jî hiştiye — wisa ti jimar nayê hilanîn, fêwl nayê diyar kirin. Sê-pênc kûçik carinan, deh-bi sedan kûçik carinan. Kamyonên zer hilanîna asbestî dihilînin, kûçikan jî dihilînin — moloz û zindî di heman kamyonê de, di heman aliyê de, her tiştê ku bajar naxwaze bibîne ber bi bakurê. Mijara betonê wisa derfetê dide ku em binêrin ka çawa fêwlên sîstemê, hêzdar, desthilatdar ji çop, ji holê rakirinê, ji windakirinê windakirinê çawa didin.

NEBATÊN HILWEŞÎNÊ

Sehne tarî dibe û manîfestoyek dest pê dike — ji devê nebatan:

"Hilweşîn hertim hebû. Beriya meymûnan jî. Ji bo wan hilweşîn, ji bo me jîyan."

Nebatên ruderal. Nişteciyên yekem ên qadên hilweşînê, ne li tu baxçeyek botanîk, sera, park an quflek nebatê — di şikestinê kevirê girî, di çopê, di harabeyê, di bin pirayê, li erdê şewitî, li perê otobanê, di çala avahiyê, di hemû valahiyên bajêr de dijîn. Ot, zimanê mirov fêr bûye. Li bajarên yekem hatî damezrandin, di kêliya destpêka şer de, pêşî ew şîr bûne. Ketine nava tovan, zeviyan dagir kirine, di mîda çûkan, di gulopa kûçikan, di tekerên erebeyan de ji qitayek bo qitayek derbas bûne.

Van nebatan ji bo zindî mayînê, hewceyê govrên mezin, fêkiyên mezin û bi tam, kulîlkên xwesta nînin. Ne ferd, gelekîyê hilbijêrin, ne emrek dirêj, demborîya jiyaneke kolanvanî hilbijêrin. Bê xwarin, di axên pir nem an pir hişk, pir alkalî an pir asîd — ev ne mijara wan e. Sinifa mirov ne berdeyam: ya beriya 200 salan jê re hayran ma, îro wek zerardar dîlan dike, ya îro wek zerardar dîlan dike, sibe dê bigire bin parastinê.

Manîfesto bi ekolojiya romantîk re kelek dike: "Hewceyê wan bi qehremaniyên ekolojîk, bi şîreta nûjenkirinê û rehabîlîtasyonê, bi xilaskirinê tune. Ew ne nesneyên ku werin çakirin in." Ji ber ku çiqas cîhan tê hilweşandin ew dê berdeyam zêde bibin. Her sîstem hilweşîna nû çêdike, her saz kirin çopa nû, her avahisazî çopxaneyê nû, her çopxane çavkaniya nû, jiyana nû. Ji çaxê qerejdînê, ji şoreşên çandiniyê, ji şerên cîhanî derbas bûne — ji ber ku ew felaket, kaos, derfet û dagirkirin in.

Û rêza herî pirsikirinê:

"Mirov parazît e. Wek nebatan nikare xwarin çêbike. Bê birîn û perçekirin û kuştina nebatê û xwarinê, nikare zindî bimîne."

Lê mirov di heman demê de partnerê herî baş ê nebatên ruderal e. Daristan paqij dike, çopxane diafirîne, rê vedike, kanal dikole — li her cihê hilweşîn lê heye, ot şîn dibe. Nebat ne nesneyek e ku were romantîze kirin, fêwlek e ku bi hilweşînê re dijî, ji hilweşînê tê xwarin, hilweşînê veguherîne jiyane.

DEM A BORÎ DI BETONÊ DE HATIYE VEŞARTIN

Li sehneyê hunermendekî bi çîmento, kalkîn û av paste çêdike. Kalkîn pir bi tam dike. Dema zarok bû, li gund pastexane tunebû — paste tişteke luks bû, nesneyek bi pîvan, nîşana çînê. Niha bi malzemeya wê luksê, bi malzemeya betonê hewl dide tama paste bigihê — hinekî av zêde dike, dipêçe, "ne mahir im, cara yekem ez bi çîmento paste çêdikim" dibêje. Performans metafora berbiçav a veguherîna çînî ye; ne-mahir bûyîn parçeyek karî ye.

Di salên 80î de li gund di nav baxçeyên kesk de mal piçûk hebûn. Her kes razî bû. Paşê veguherînek dest pê kir: mal hatin hilweşandin û veguherîn ber bi apartmanan ku jêr dikan û jor xanî tê de hene. Van apartmanan her cî dagir kirin. Robarê li teniştê malê di betonê de hat veşartin. Çolê di hewşa dibistanê de hat betonkirin, ji ber ku nifûs zêde bû, di hewşê de dibistaneke din hat çêkirin. Baxçeya mezin a Îsmet Xale û Abdullah Ame û darên hêjîran hatin hilweşandin û li şûna wan apartman derket.

"Hêdî hêdî hemû dem a borî di betonê de hat veşartin."

Aliyek çînî yê betonê heye. Ji bo mirovên ku ji gund bo bajêr koç kirin, beton sembola modernîyê bû; derbasbûna ji baxçeyê bo apartmanê bilindbûn bû. Lê ev bilindbûn robaran, baxçeyan, darên hêjîran, bîranînên zaroktiyê veşartîye. Hunermend dema bi hevarek li marketê bû, kulîlkek dît, dixwest behsa wê bike. Heval got "kirêt e, aliyê wê yê yek xwar e." Di mêjûya wê de nebat divê bêhempa be — ger aliyek wê bimire, ger çiqilek wê bikeve xirab e. Lê yê ku bi axê re têkilî saz kiriye dizane: aliyek nebatê dikare bimire, çiqilek wê dikare bikeve, demsal derbas dibin. We tu carî tov çandiyê dipirsîne hunermend ji salonê — çandin tişteke wek windakirinê ye, naşibe ti tiştî ku ji marketê tê girtin.

ÎHTÎMALA CÎHANEKE DIN

Tek hilgirê hêvîyê yê hevdîtina betonê ji bostanek tê. Bostana Roma — di navenda Stenbolê de, baxçeyek e ku wek pratîka hevbeşkirinê dijî. Piştî Geziyê hatî dinyayê, an rasttir, li dû îhtîmala ku Geziyê vekir bezîye.

"Gezî destwerdana qadek gel bû. Li wê derê em jiyane li bajêr ji nû ve avakirin. Îhtîmala cîhanek din ket dilê her kesê."

Bostana Roma halê berbiçav ê vî îhtîmalê ye: permakultur, hevkarîya di nav taxê, veguherîna bi emekê xwe, siyaseta sepanî. Pratîkek e ku di nav hîsa ne-mumkîn bûna afirandina qada kesk a nû de li ser piya disekine, axê dixê destê xwe, tovê diçîne. Hemû pratîkên piştî Geziyê pêkhatî — bostan, kooperatîf, torên hevkarîyê — li dû vî îhtîmalê dibezin.

Civîna pirs-bersivê kûrahiyek nehêvîkirî digire. Di hevdîtina kartolê ya hefteya çûyî de cotkarek ji Karsê hebû — penîr, çandinî, girêdana bi axê — û li salonê hîsa hêvîyê derketibû, baweriyek ku tişt dikarin bi destdayîna biguherin. Dema em ber bi bajêr ve diçin, ji axê tîn qutkirin, ji zimanê anti-romantîk ê nebatan dûr dikevin, ber bi hundir tîn girtin. Yek dudoqîya derewîn a di navbera bajar û gund de dipirsîne: em gund îdealîze dikin, gundekî dûr xeyal dikin — lê komên sermayedaran ên ku van her duyan diguherînin yek in. Cengiz li vir balafirgeha sêyem çêdike dema li wir HES çêdike. Fêwl heman in, amûr heman in, hêz heman e. Ji bilî vî di sala 2004an de bi qanûna bajarê mezin a derketî, ji aliyê fermî ve qada gundî ya Stenbolê nemaye. Sî û sê bajarên mezin qada gundî tune — hemû gund bûne tax. Em behsa kîjan gund dikin?

Dengê din bê-derketinê îfade dike: li gerstêrek ku 5 qeyranên mezin derbas kirine, qeyrana me yek ji wan e. Çima divê ez cihereçengîya bîyolojîk biparêzim, di pirtûkan de nayê dîtin. Tiştên ku ez dibînim hov in, mirov-navend in — di dawiyê de sistêmên ku zindiyên din hilweşînin pêşniyaz dikin. Edaleta mutlak a çî ye, nizamim.

Di vî tarîyê de yek çîrokek vedibêje ku mirinê bi jiyane re tev dike: ji keça xwe ya 5-6 salî mirinê bi "em ê bibin solucan, em ê bibin kulîlk, em ê bibin kêzik" vedibêje. Zarok di vî temenî de pê dihesin û dipirsîn û mirin li ser jiyane tê vegotin. Tiştê ku rojane ji keça xwe re dibêje, divê di têkoşînê de jî vegere — bê qezenc kirina serketinê, bê hewce ye rast bî, bi

rûnandina pêvajoyê derbas bûyîn. Ger heta dawîyê em bifikirin jî her tişt dihilweşe — lê pêvajoya bi xwe aqilekê hildigire. Em dikarin ji vir bi hev re ber bi xwarê biçin Galataportê dibêje yek — mekan bi xwe îronîyek e, em tam di navenda veguherîna mîrasa pîşesazî bo vexwarina luks de ne.

Karkerek nûjenkirinê ger bi axiviya digot "nûjenkirin me hilweşand" dibêje yek — ji ber ku di mêjûya wî de jî nûjenkirin, têgihîştina paqij a li reklamên belediyeyê ye. Lê tiştê ku wek "çop" tê pênase kirin pere dike; têgihên ku wek "ekolojî" tî pênase kirin jî aliyê bazarê ve tî xwarin. Veguherîna bajarî li Berlînê: dukanên Aldi tî girtin, li şûna wan ekomarket tî — heman berhem bi du-sê qatan tî firotin. "Nûjenkirina bajarî" digot demekê — têgihêk pir kêfdar bû — ji ber ku peyveke ku her tiştî dixê kullîkan. Vegotina ekolojîk, amûreke nû ya sermayeyê ye. Bostanên Roma dikarin tişteke bikin lê sektorek dê heman têgihîştinan bikire û tişteke din bifroşe.

Dengek pêşniyaza hevbeşkirina têkoşînan dike: di navbera berxwedana Doliya Dikmenê û vegotina bostanên Roma de têkiliyek saz kirin. Bostanên Hewselê. Nîşan dayîn ku ev ne biyanîbûn e, di navend de an di derdorê de ev berxwedan hevbeş e — qadan zêde kirin, yekê bi yê din ve girêdayîn.

Hevdîtina betonê dema ji salonê belav dibe, çend tişt di destê me dimînin: tundkariya nedîtbar a asbestê, bê-çareyîya kûçikan di sîya kreneyan de, manîfestoya nebatên ruderal a ji hilweşînê hatî dinyayê, tama tal a paste ya bi betonê hatî çêkirin û keskbûna serberê ya bostaneke. Dema em li bajêr dinêrin, em ji tona hêviyê ya hevdîtînen kartol û avê ve dûr dikevin — lê nebatên ruderal ên Kerem tam di nav vê dûrketinê de modêla jîyanê pêşniyaz dikin: li cihê ku hilweşîn lê

heye şîn bûyîn.